

Наталія Ошуркевич
ORCID iD 0000-0001-5645-1925

молодший науковий співробітник,
науково-дослідної лабораторії освітології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-б, 04212 Київ, Україна,
n.oshurkevych@kubg.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТЕЖИНИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття розкриває зміст понять «освітнє середовище», «розвивальне середовище» та «еколого-розвивальне середовище», можливості та необхідність створення екологічного розвивального середовища для дошкільників.

У статті наведено визначення поняття «екологічна стежина» та обґрунтовано актуальність використання екологічної стежини в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти. Розроблено проект екологічної стежини на території закладу дошкільної освіти, визначено етапи роботи по створенню екологічної стежини та оформлено паспорт екологічної стежини.

Ключові слова: екологічна стежина; екологічне виховання дітей дошкільного віку; еколого-розвивальне середовище; освітній простір; освітнє середовище закладу дошкільної освіти; розвивальне середовище.

© Ошуркевич Наталія, 2018

Вступ. Екологічне виховання дітей – надзвичайно важливий аспект сучасної дошкільної освіти. Педагоги та науковці (Н. Глухова, Н. Горопаха, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій та ін.) наголошують, що роки дошкільного дитинства мають визначальне значення для розвитку уявлень дітей про навколишнє природне середовище та засвоєння ними екологічних знань, умінь і навичок. Природа забезпечує безмежні можливості для спостереження, експериментування та вивчення закономірностей життя; окрім цього природа виступає чудовим ресурсом для фізичного, емоційного, пізнавального і особистісного розвитку дитини.

Ретроспективний аналіз наукових джерел свідчить, що ставлення до природи широко висвітлювалось у працях таких відомих педагогів та психологів, як Є. Водовозова, Я. Коменський, Д. Локк, Й. Песталоцці, М. Поддяков, С. Рубінштейн, Ж. Руссо, С. Русова, О. Терентьєва, Є. Тихєєва, К. Ушинський та ін.

Загальні підходи до екологічного виховання дітей на сучасному етапі були предметом досліджень цілої низки авторів: Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горопахи, Н. Кот, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, З. Плохій, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, Л. Різник, Н. Рижової, Н. Яришевої та ін.

Головні концептуальні засади виховання дітей дошкільного віку реалізуються в закладах дошкільної освіти, що є першочерговою ланкою освітнього простору України. Оптимальною умовою екологічного виховання і розвитку дітей дошкільного віку є така організація освітнього середовища в дошкільній установі, щоб сприяти взаємодії дітей з об'єктами природи та збагаченню їх новим досвідом діяльності в природі. Саме тому перед педагогами стоїть завдання організувати екологічне розвивальне середовище в закладах дошкільної освіти, де діти зможуть спостерігати прояви природних закономірностей у своєму найближчому оточенні, оволодіти уміннями бережного ставлення до природних об'єктів, збереження та створення умов для їх нормального існування.

Важливою формою екологічної освіти та організації еколого-розвивального середовища в дошкільній установі є створення навчальних екологічних стежин, що враховують особливості психологічного та емоційного розвитку дошкільників та забезпечують емоційно-естетичне сприймання природи, розвиток інтелектуальних і гуманістично-спрямованих почуттів у ставленні до природи.

Мета статті – розкрити особливості створення еколого-розвивального середовища та розробити проект екологічної стежини на території закладу дошкільної освіти.

Особливості створення освітнього та еколого-розвивального середовища в закладах дошкільної освіти. Особливість організації освітнього середовища в закладах дошкільної освіти полягає в створенні спеціальних та комфортних умов для розвитку різних видів діяльності дошкільників. І. Бех у науковій доповіді на

Другому Всеукраїнському форумі «Ранній розвиток дитини – право кожного» 8–9 червня 2018 р. наголосив, що «відповідно до сучасних психолого-педагогічних положень про провідну роль навчання і виховання у розвитку особистості в наших дошкільних установах здійснюється систематична освітня робота, за різними програмами, спрямована на навчання дітей елементарним знанням і вмінням, на розвиток їх здібностей, на формування моральних якостей дитячої особистості» (Бех І., 2018).

Аналіз наукових джерел показав, що серед науковців та педагогів-практиків не існує єдиного визначення розвивального освітнього середовища. Так, Т. Поніманська розглядає його як важливу складову педагогічного процесу та визначає розвивальне освітнє середовище як «комплекс психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують організацію життя дітей у дошкільному закладі» (Поніманська Т., 2004).

Характеризуючи поняття освітнього простору з позиції сучасного розуміння освіти не лише як соціальної сфери, а й середовища як чинника освіти, К. Крутій тлумачить розвивальне освітнє середовище як «спеціально змодельовані умови, що забезпечують різноманітні варіанти вибору шляху розвитку і дорослішання особистості» та наголошує, що «створення освітнього середовища дозволяє дитині усвідомити власні можливості, виявити ініціативу і всебічно реалізувати себе» (Крутій К., 2016).

В українському науковому дискурсі актуальною є думка О. Кононко (2003), яка уточнює елементи, включені до поняття «розвивальне середовище», і визначає його як «оточення, сукупність природних, предметних та соціальних умов», в яких зростає дошкільник, а також розкриває поняття «розвитку» та називає розвивальне середовище таким предметним, природним та соціальним середовищем, що «не гальмує природних життєвиявів дитини, сприяє їх реалізації, становленню, вдосконаленню» (Кононко О.Л., 2003, с. 116). Продовжуючи дослідження розвивального середовища в закладі дошкільної освіти, О. Кононко (2013) конкретизує умови, що сприяють створенню в установі розвивального середовища

та сприятливого життєвого простору та забезпечують формування цілісного світобачення дошкільників. Автор формує модель загальної картини світу дитини та виділяє її основні складники: «дитина і природа», «дитина і рукотворний світ», «дитина та інші люди», «дитина та її «Я» (Кононко О.Л. та ін., 2013, с. 4-35).

Отже, спираючись на дослідження О. Кононко (2003, 2013), вважаємо освітнє розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти системою, що складається із взаємодії чотирьох середовищ: природного, предметного, соціального та особистісного простору «Я» дитини.

У контексті нашого дослідження найбільший інтерес представляє наукові доробки Н. Горопахи, Н. Лисенко, В. Ніколаєнко та З. Плохій, предметом яких були проблеми екологічного виховання та організацію в дошкільній установі екологічно-розвивального освітнього середовища. Зважаючи на особливості формування цілісного світобачення дошкільників, визначені О. Кононко (2013), Н. Горопаха (2014) та З. Плохій (2013) у своїх наукових розвідках пропонують способи створення екологічного розвивального середовища в ЗДО.

Так, досліджуючи проблему формування у дітей дошкільного віку екологічного світобачення, З. Плохій (2013) наголошує на грамотній організації освітнього простору дитини, щоб допомогти дитині «зрозуміти життя» та «усвідомити значення світу». Автор розробила послідовність формування екологічних знань у дітей дошкільного віку та форму екологічного паспорта для аналізу та оцінки еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти (Кононко О.Л. та ін., 2013, с. 67-87).

Н. Горопаха (2001, 2014), вивчаючи проблему екологізації розвивального середовища дошкільного закладу «як частину ширшої проблеми формування екологічної культури дітей дошкільного віку», розкриває можливості використання методу екологічних проектів, серед яких є проект «Прокладання екологічної стежки» (Горопаха Н., 2014, с. 398).

Узагальнений та поширений досвід екологічного виховання та створення розвивального екологічного простору в закладах дошкільної освіти різних країн світу широко представлений у міжнародних виданнях «Australian Journal of

Environmental Education», «Cambridge Journal of Education», «Children, Youth and Environments», «Contemporary Issues in Early Childhood», «Cultural Studies of Science Education», «Environmental Education Research. Issue 4: Childhood and environment», «International Journal of Early Childhood Environmental Education», «The Journal of Environmental Education» та ін. У вказаних виданнях дослідники аналізують ставлення дітей до навколишнього середовища та висвітлюються питання залучення дошкільників до участі в екологічній діяльності (Боннетт М., Вільямс Ж., 1998), вивчають вплив екологічного середовища в «зелених» освітніх закладах на фізичне та психічне здоров'я учнів (Дімент Дж. Е., Белл А.С., 2008), досліджують гендерні аспекти дитячої гри в природному середовищі у шведських дошкільних установах (Енггард С., 2011). Велика кількість наукових статей в означеній періодиці, присвячених створенню та аналізу екологічного середовища в дошкільних установах, дає уявлення про високий рівень зацікавленості науковців та педагогів екологічним вихованням підростаючого покоління.

Отже, на сьогодні у педагогічному просторі спостерігається інтерес науковців та педагогів-практиків до екологічного виховання дітей та створення екологічного розвивального середовища в умовах закладу освіти, головним елементом якого є створення екологічної стежини.

Екологічна стежина як елемент еколого-розвивального середовища. Дослідженням проблеми створення екологічних стежин в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти займалися Г. Беленька, Г. Колосінська, Т. Науменко, С. Павлюк, З. Плохій, О. Половіна, Л. Русан та Н. Яришева та ін.

Дослідження Г. Колосінської, С. Павлюк та Л. Русан дозволило визначити поняття «екологічна стежина» – це завчасно визначений маршрут по певній місцевості, на якому розташовані унікальні та типові для даної, місцевості об'єкти: різні групи рослинності, водойми, пам'ятки природи, характерні форми рельєфу тощо. Екологічна стежка дозволяє систематизувати знання, показує живі організми в єдності з середовищем їхнього життя» (Павлюк С.Ю., Русан Л.С., Колосінська Г.І., 2014, с. 6).

Екологічні стежини традиційно створюються для відвідувачів національних парків, ботанічних садів та інших природних об'єктів у зарубіжних країнах. Особливою популярністю сьогодні користуються екологічні стежки (або іншими словами – походи) в дику природу. Географія таких стежин дуже широка та охоплює простір від полюсів до екватору, час перебування на маршруті може коливатися від одного дня до кількох тижнів, провідником на маршруті стежини виступає досвідчений натураліст, еколог або біолог, що володіє знаннями та може надихати відвідувачів та збагатити їх досвід.

Для дітей з раннього віку важливим є залучення до природного довкілля, тому педагоги розробляють екологічні стежини для дітей. Такі стежини створюються в найближчому природному оточенні: ліс, луки, пагорби; вони мають невелику протяжність маршруту та специфіку залучених об'єктів розрахованих на вік дітей.

В Україні використовувати екологічні стежини для навчання і виховання дітей почали ще в 1899 році в Криму (Ялтинська яйла), проте з часом про таку технологію забули, і лише наприкінці ХХ ст. в с. Дружківка Донецької області було створено першу навчальну екологічну стежину. Сьогодні екологічні стежини є однією з перспективних форм пізнавальної роботи в природі, вони широко використовуються педагогами в освітніх установах для роботи з дітьми різного віку. Для нашого дослідження особливий інтерес становить створення та використання екологічної стежини в закладах дошкільної освіти.

Зважаючи на попередньо означене, пропонуємо таке робоче визначення поняття «екологічної стежини» як елемента екологічного розвивального середовища закладу дошкільної освіти – це педагогічно організований маршрут з різноманітними природними об'єктами, де діти отримують знання та уявлення про унікальність, неповторність і самоцінність кожного компоненту природного довкілля, навчаються гуманному ставленню до живих істот, оволодівають вмінням відчувати красу і милуватися нею, виявляють екологічно-доцільну поведінку в природі.

В умовах освітнього середовища дошкільного закладу можемо виділити кілька типів екологічних стежин:

- екологічна стежина у найближчому природному осередку (парк, ліс, сад, водойма тощо);
- екологічна стежина на території дошкільної установи;
- екологічна стежина у приміщеннях закладу дошкільної освіти.

На нашу думку, головна мета створення екологічної стежини в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти – це сформувати у дітей екологічно грамотну поведінку в природі, навчити їх розрізняти та називати вивчені природні об'єкти, розуміти екологічне значення кожного об'єкту. Слід зазначити, що екологічна стежина виконує певні функції, а саме: навчальну, пізнавальну, виховну, розвивальну, естетичну та оздоровчу.

Організація екологічної стежини в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти потребує комплексного вирішення та відповідного науково-методичного й матеріально-технічного забезпечення. Ефективне планування, правильно підібрані природні об'єкти і систематична виховна робота на екологічній стежині з урахуванням вікових потреб дошкільників забезпечить формування у дітей основ екологічної культури та вихованості, навчить проявляти гуманні почуття до природи та відчувати її красу, а також допоможе закріпити правила поведінки в навколишньому природному середовищі.

Проект екологічної стежини на території закладу дошкільної освіти. Як було з'ясовано раніше, важливим елементом екологічного виховання дітей дошкільного віку є безпосереднє спілкування з природою на екологічній стежині. Щоб унаочнити методику створення екологічної стежини в освітньому середовищі нами розроблено проект екологічної стежини на території закладу дошкільної освіти.

Спираючись на принципи природовідповідності, послідовності та систематичності, проект екологічної стежини пропонуємо будувати за такими етапами:

- I етап – ознайомлення дітей з поняттям «екологічна стежина», обстеження території закладу дошкільної освіти та вибір найцікавіших природних об'єктів для спостереження;
- II етап – створення паспорту екологічної стежини та розробка маршруту у відповідності до конкретних умов дошкільної установи;
- III етап – створення та оформлення зупинок на маршруті екологічної стежини та добір матеріалів для кожної зупинки.

Паспорт екологічної стежини «Стежка в природу».

Маршрут екологічної стежини, протяжністю 500 метрів, пролягає по території дошкільного закладу. Мають місце 10 визначених зупинок, на яких обладнано інформаційні щити. Робота на екологічній стежині побудована за сезонним принципом.

Використання стежини в освітньому процесі:

1. I молодша група – спостереження, екоігри.
2. II молодша група – спостереження, екологічні та дидактичні ігри.
3. Середня група – цільові прогулянки, спостереження, дослідницька робота.
4. Старша група – цільові прогулянки, спостереження, дослідницько-пошукова та природоохоронна діяльність.

Правила поведінки на екологічній стежині «Стежка в природу»:

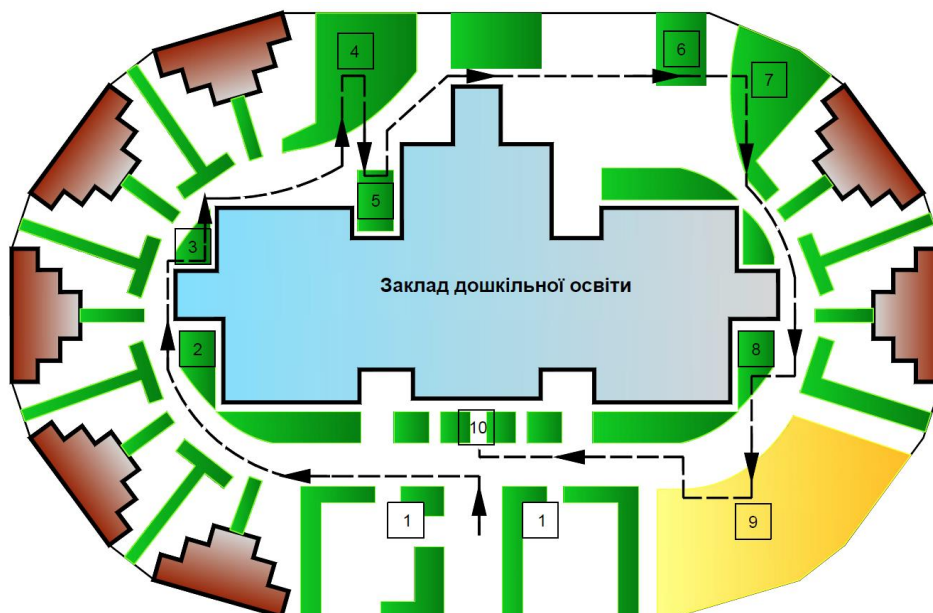
Забороняється:

- смітити;
- зривати квіти та пошкоджувати дерева;
- відхилятися від маршруту екологічної стежини;

Дозволяється:

- спостерігати за явищами природи;
- насолоджуватись красою природи;
- годувати птахів;
- прибрати після себе.

Схема екологічної стежини «Стежка в природу»

Назва і короткий опис зупинок:

1. «Веселі кущики» (туя, ялівець, шипшина, барбарис та ін.).
2. «Вербиченька».
3. «Сестриці берізки».
4. «Горобина – щедра господиня».
5. «Хатина ведмедика» (ялинки).
6. «Багатство городу» (ділянка для овочевих культур).
7. «Липова алея» (деревя липи).
8. «Пташине подвір'я».
9. «Весела галявина» (галявина для ігор і відпочинку).
10. «Чудодійні квітники».

Запропонований проект екологічної стежини на території дошкільного закладу органічно інтегрується в освітній процес та може реалізуватися самостійно або

виступати складовою частиною комплексної програми екологічного виховання та формування природничо-екологічної компетенції дітей дошкільного віку.

Висновки. Досліджуючи особливості освітнього середовища та умови створення еколого-розвивального середовища в закладах дошкільної освіти, ми дійшли висновку, що домінантна роль у цьому процесі належить екологічній стежині як елементі екологізації розвивального середовища. Нами встановлено, що екологічна стежина допомагає виховати у дошкільнят основи екологічної культури та екологічної вихованості, які передбачають набуття уявлень про самоцінність та неповторність компонентів природи, прояв гуманних почуттів до живих істот, оволодіння початковими вміннями відчувати красу та милуватися нею, виважено поводитися в довкіллі, знати правила безпечної поведінки в природі.

Отже, можемо впевнено говорити про те, що екологічне виховання дітей дошкільного віку на екологічній стежині є найважливішою складовою загальної педагогічної роботи, спрямованої на формування всебічно розвиненої особистості, що володіє системою знань та уявлень про взаємини і взаємозалежність природних факторів, уміє бережно ставитись до об'єктів природи та створювати умови для їх нормального існування, а також має стійкі природоохоронні моральні установи.

Подальшими напрямками перспективних наукових досліджень є розроблення методики екологічного виховання та формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку на екологічній стежині.

Література

- Бех І.Д. Ранній розвиток дитини у сутнісному поданні: доповідь Другий Всеукраїнський форум «Ранній розвиток дитини – право кожного», Київ, 8-9 червня 2018р. / Національна академія педагогічних наук: Інститут проблем виховання. Дата оновлення: 16.06.2018. URL: <http://ipv.org.ua/novyny/forum2018.html> (Дата звернення: 13.06.2018).
- Горопаха Н. М. Екологізація розвивального середовища дошкільного закладу [Текст] / Н. М. Горопаха // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. - 2014. - Вип. 65. - С. 395-401
- Кононко О.Л. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні [текст]: Наук.-метод. посіб. / Наук.ред. О.Л. Кононко. – К.: Ред.журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243с.

- Кононко О.Л. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення [текст]: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О.Л., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохій З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Терещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. — К. : «Імекс-ЛТД». — 260 с.
- Крутий К. Проектування освітнього простору дошкільного навчального закладу як умова розвитку здібностей дитини. Дата оновлення: 16.08.2016. URL: <http://ukrdeti.com/proektuvannya-osvitnogo-prostoru-doshkilnogo-navchalnogo-zakladu-yak-umova-rozvitku-zdibnostej-ditini/> (Дата звернення: 03.06.2018)
- Павлюк С.Ю. Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі / авт.-упоряд.: С.Ю. Павлюк, Л.С. Русан, Г.І Колосінська. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 168с.
- Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – 456 с.
- Änggård E. Children's gendered and non-gendered play in natural spaces, *Children, Youth and Environments*, 2011. Vol. 21, no 2, p. 5—33. URL: <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A474994&dswid=-5535> (Дата звернення 02.06.2018)
- Bonnett M., Williams J. Environmental Education and Primary Children's Attitudes towards Nature and the Environment. *Cambridge Journal of Education*, June 1998, 28(2), p. 159-174. doi: 10.1080/0305764980280202
- Dyment J.E., Bell A.C. Grounds for health: The intersection of green school grounds and health promoting schools, *Environmental Education Research*, 14, (1) pp. 77-90. doi:10.1080/13504620701843426
URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504620701843426> (Дата звернення 03.06.2018)

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТРОПЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ДЕТСКОГО ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Ошуркевич Наталия, младший научный сотрудник, научно-исследовательской лаборатории освитологии, Киевский университет имени Бориса Гринченко, ул. Тимошенко, 13-б, 04212 Киев, n.oshurkevych@kubg.edu.ua

Статья раскрывает содержание понятий «образовательная среда», «развивающая среда» и «эколого-развивающая среда», возможности и необходимость создания экологической развивающей среды для дошкольников. Анализ научно-педагогической периодики позволяет констатировать интерес педагогического сообщества к проблемам экологического воспитания подрастающего поколения и создание экологической среды в учебных заведениях.

В статье приведено определение понятия «экологическая тропа», обоснована актуальность использования экологической тропы в образовательной среде детского дошкольного учреждения. Разработан проект экологической тропы на

территории дошкольного учреждения, определены этапы работы по созданию экологической тропы и оформлен паспорт экологической тропы.

Ключевые слова: образовательная среда детского дошкольного учреждения; образовательное пространство; развивающая среда; экологическая тропа; экологическое воспитание детей дошкольного возраста; эколого-развивающая среда.

FEATURES OF CREATING AND USE THE NATURE TRIPS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Oshurkevych Nataliia, Junior Researcher of Scientific-Research Laboratory of Educology, Borys Grinchenko Kyiv University, Timoshenko st. 13-b, 04212 Kyiv, Ukraine,
n.oshurkevych@kubg.edu.ua

The main conceptual foundations of the upbringing of preschool children are realized in institutions of preschool education of Ukraine. Favorable conditions for environmental education and development of preschool children are the creation of an ecological educational environment in the preschool institution.

K. Krutyi (2016) and T. Ponimanska (2004) disclose the concept of "developmental environment" as a complex of special conditions that ensure the life of children of preschool age. However, the research of O. Kononko (2003, 2013) allows us to formulate the concept of a developmental environment in the educational space of the institution of preschool education as a system consisting of the interaction of four environments: the natural, substantive, social and personal space of the "I" child.

The work of N. Goropaha (2014) and Z. Plokhii (2013) are devoted to studying the features of environmental education in pre-school educational institutions. The authors investigate the problems of creating an ecological development environment in preschool institutions and conditions of emotional and aesthetic perception of nature, development of intellectual and humanistic-oriented feelings in relation to nature.

A generalized analysis of scientific and pedagogical periodicals makes it possible to ascertain the interest of the pedagogical community in the problems of environmental education of the younger generation and the creation of an ecological environment in educational institutions.

The definition of the concept "ecological path" as an element of the ecological development environment is presented and the relevance of the use of the ecological path in the educational environment of the institution of preschool education is substantiated. The types of ecological tracks, the purpose of their creation and the functions performed are determined.

The project of the ecological pathway on the territory of the institution of preschool education has been developed, three stages of work on creation of the ecological trail have been determined and the passport of the ecological trail has been issued.

Keywords: *developing environment; ecological development environment; ecological education in preschool; educational environment of preschool educational institutions; educational space; nature trips.*

References

- Bekh I.D. Rannij rozvytok dytyny u sutnisnomu podanni: dopovidj Drughyj Vseukrajinsjkyj forum «Rannij rozvytok dytyny – pravo kozhnogho», Kyjiv, 8-9 chervnja 2018r. / Nacionaljna akademija pedagoghichnykh nauk: Instytut problem vykhovannja. Data onovlennja: 16.06.2018. URL: <http://ipv.org.ua/novyny/forum2018.html> (Data zvernennja: 13.06.2018)(ukr)
- Ghoropakha N. M. Ekologhizacija rozvyvaljnogho seredovyshha doshkiljnogho zakladu [Tekst] / N. M. Ghoropakha // Zbirnyk naukovykh pracj [Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu]. Pedagoghichni nauky. - 2014. - Vyp. 65. - S. 395-401(ukr)
- Kononko O.L. Komentar do Bazovogho komponenta doshkiljnoji osvity v Ukraini [tekst]: Nauk.-metod. posib. / Nauk.red. O.L. Kononko. – K.: Red.zhurn. «Doshkiljne vykhovannja», 2003. – 243s.(ukr)
- Kononko O.L. Formujemo u starshykh doshkiljnykiv cilisne svitobachennja [tekst]: navchaljno-metodychnyj posibnyk / Avt. kol-v: Kononko O.L., Lucenko V.O., Nechaj S.P., Plokhij Z.P., Sydeljnykova O.D., Starchenko V.A., Tereshhenko O.P., Shelestova L.V., Jakymenko L.Ju. — K. : «Imeks-LTD». — 260 s.(ukr)
- Krutij K. Proektuvannja osvitnjogho prostoru doshkiljnogho navchaljnogho zakladu jak umova rozvytku zdibnostej dytyny. Data onovlennja: 16.08.2016. URL: <http://ukrdeti.com/proektuvannya-osvitnogo-prostoru-doshkilnogo-navchalnogo-zakladu-yak-umova-rozvitku-zdibnostej-ditini/> (Data zvernennja: 03.06.2018)(ukr)
- Pavljuk S.Ju. Mandrujemo ekologhichnoju stezhynoju: doslidnycjko-eksperymentaljna dijajlnistj ditej doshkiljnogho viku v pryrodi / avt.-uporjad.: S.Ju. Pavljuk, L.S. Rusan, Gh.I Kolosinsjka. – Ternopilj: Mandrivecj, 2014. – 168s.(ukr)
- Ponimansjka T.I. Doshkiljna pedagoghika: navch. posib. dlja stud. vyshh. navch. zakl. / T.I. Ponimansjka. – K. : Akademvydav, 2004. – 456 s.(ukr)
- Änggård E. Children's gendered and non-gendered play in natural spaces, Children, Youth and Environments, 2011. Vol. 21, no 2, p. 5—33. URL: <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A474994&dsid=-5535> (02.06.2018)(eng)
- Bonnett M., Williams J. Environmental Education and Primary Children's Attitudes towards Nature and the Environment. Cambridge Journal of Education, June 1998, 28(2), p. 159-174. doi: 10.1080/0305764980280202 (eng)
- Dyment J.E., Bell A.C. Grounds for health: The intersection of green school grounds and health promoting schools, Environmental Education Research, 14, (1) pp. 77-90. doi:10.1080/13504620701843426
URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504620701843426>
(03.06.2018) (eng)

Стаття надійшла до редакції 01.07.2018

Прийнято до друку 30.08.2018